

Villanások Fodor Andrásról

2009. május 19.

Pocsékul aludtam. A mellettünk lévő házban lakó dúsgazdag hölgy előbb megvásárolta a kétemeletes házat, kártalanítva a lakókat, egész csapat segítségével virágba borította a kertet, közepén szökőkúttal, amelybe békát telepített. Ez a szörnyű jószág éjjelente üvöltve közli környezetével, hogy itt van. Rövid álmainkból erre a hangra riadunk, s egyre biztosabbak vagyunk abban, hogy kellemetlen szomszédunkból sosem lesz királyfi.

Hajnal felé végre elaludtam, s egyszerre megjelent előttem Fodor András. Talán azért éppen ő, mert néhány napja Takáts Gyuláról, a tanárról keresgéltem adatokat, így került kezembe Fodor *Születtem föld* című, emlékezeteit és bírálatait tartalmazó kötete (1990-ben jelent meg), s benne a keresett írás Takáts tanár úrról, aki már akkor, 1945 őszén azért dicsérte meg a pályakezdőt, mert képei „szép tiszták”. A biztató beszélgetést ezzel fejezte be: „Ha az írást választottad, valószínűleg meg is maradsz mellette. Szép dolog, de nagyon nehéz. Nagyon nehéz.”

Ennek a nemzedéknek (is) kijutott a nehézségekből. Érelődésük éveiben bezárultak előttük az Eötvös Collegium kapui, s azok az ablakok is, amelyekből a világirodalom felé tájékozódhattak volna. Talán erre is gondolt Fodor András, amikor egyik kötetének címéül *Az idő foglya* (1974) jellemzést választotta. Érdekes, hogy ebben is sok naplószerű költemény olvasható.

Ó, az az első napló! *Az Ezer este Fülep Lajossal!* Király István, a Modern Magyar Irodalmi Tanszék vezető professzora vitát rendezett a nagy port felvert könyvről. Szépen ürültek a borosüvegek (ez nem volt rendkívüli eset), s mind magasabbra csaptak az indulatok (tulajdonképpen ez sem). Fodor higgadt maradt. Király kevésbé. Különösen az a jelenet háborította föl, hogy a Csillag szerkesztőségében összekülönböztek egy versen, s a vita a napló szerint azzal végződött, hogy Fodor „rácsapta” az ajtót. „Merted volna, csak merted volna!” – dörögte a professzor. A naplóíró mosolygott, s ez olaj volt a tűzre.

Magáról a naplóról alig esett szó. A két kötetet maga alá temették az indulatok. Nem lehetett elfogulatlanul beszélni róla. Igaz, akkoriban sok mindentől nem volt mód objektív értékítéletet formálni, még kevésbé elmondani. Pedig szelídebb szelek jártak, mint Révai József korában. A világ azonban változatlanul reménytelennek mutatkozott:

*A Kárpátokba visszajött a tél,
százéves öregek se
emlékeznek ilyen
nyarat bosszantó július bóra.*

*A glóbus másik oldalán
a föld izzó kérgére sülve
elbultt állatok csontvázkosarában
örjögve pattog az ébség.
(Szimultán, 1973)*

Május 20.

Miközben a „Rónay Lacinak szeretettel, kiegészítésül mindahhoz, amit már tudsz szellemi szülőföldemről” dedikálással ellátott *Születtem földet* lapozgattam, szégyenkezve szembesültem a most száz éve született Radnótit idéző tanulmánnyal (*A meredek út vége – Radnóti passiója*; az író halálának 40. évfordulójára). Elfelejtettem, s miközben a költő katolicizmusáról, a szenvedések elfogadásáról írtam, milyen jó támpontokat találhattam volna benne! Fodornak kivételes érzéke volt a lényeg megragadására. Nincs mellébeszélés, felesleges kitérő. Pontosan látott, pontosan írt, akár prózát, akár verset. Nála hiába keresnénk a modern lírára jellemző mutatókat. A modernség abban érződik esetében, hogy számot adott arról is, ami korunk újdonsága, az „akarat”, az emberi teremtő erő és lelemény tárgyi bizonyítéka, amely aztán tovább rezeg a lélekben. Az Érzézés remekül érzékelteti ezt a kettősséget:

*A szem, az ész, mohó átlóiban
ki látja meg, mily szörnyű titka van,
míg ostort ránt a szürke és fehér,
utak, folyók közt tündöklök a tér,
míg a vashíd, a kőszilip, a gát,
az akarat ünnepli önmagát
s elhítteti, hogy mind e viruló,
tünékeny pompa mégis a való,
hogy ködök, füstök örvén átszakad,
új teljességbe szabadít a nap.*

*Sóvár szerelmek biztonsága, szép
kerek edény, eső mosdatta kék,
szomjat fakasztó irgalmadban itt
öröknek érzem múltó tárgyaid,
hiszen, hogy mind az áramló jelek
rólam beszélnek, értem intenek.
És száll velem a ház, a lomb, a kő,
a rét fölé kerengő repülő.
Fű és beton. Gép halk robaja ráz
és krómvillám és nikkelragyogás.
Hangárok, kürtök, kinyujtott kezek.
Barátom tudja már, feléje megyek.*

Az avantgárd legharcosabb képviselői úgy gondolták, a modern élet hiteles kifejezésére alkalmatlanok a régi szavak, a hiteltelennek vélt mondatok, az egész nyelvtan úgy, ahogy van. Az utánuk fellépők nem voltak ilyen radikálisak. Beemeltek a versnyelvbe a gépi- és atomkultúra jellemzőit, s így teremtettek új távlatokat, melyekben összeforrt a látvány és a gondolat. „Az absztrakcióhoz... érzéke

volt” – mondta Lator László, akivel együtt felvételiztek 1947-ben a legendás kollégiumba. Ezek az absztrakciók Fodor András képvilágára is hatottak, de mindig érzékletessé teszik őket a távlatot teremtő gondolatok. Nem véletlen, hogy József Attilától épp e sorokat idézte: „*Lépj ki a bérházból! Nézd emeletnyi – áttetsző, síkos állkapcsát a fagy – megbordozza az egeken. Feledni – nem tudsz annyit, hogy ember ne maradj!*”

Május 21.

Előhalásztam *A magyar irodalom történeteit*, vajon mit írnak benne Fodor Andrásról. Miután már régebben elképedve olvastam azt a fejezetet, amely a Szembesülés a naiv költői világgép határaival címet viseli, s nyilván a kötet szerkesztőinek intenciója nyomán meglehetősen lefokozza Juhász Ferenc és kivált Nagy László jelentőségét, nem sokat várhattam. Kétszer idézik naplóját, ami annak bizonyítéka, hogy a mű nem annyira az irodalom, inkább az irodalompolitika és a politika történéseivel foglalkozik. Fodor András költészetéről egyetlen mondatot sem olvashatunk annak bizonyítékául, hogy szeretett mesterével, Takáts Gyulával egyetemben kiakolbóltatták az irodalmi kánonból. (Nem mintha ez a tény kisebbitené, lehetséges, hogy nem is lelkesedne egy olyan irodalomtörténetben való szerepeltetésért, amelyben Rejtő Jenő külön fejezetet, Lator László viszont egyetlen hivatkozást kap.)

A harmadik hivatkozás Bartók *Cantata profana* című alkotásának elemzésében történik. Fodor valóban különösen mély kapcsolatban volt a zenével. Somogy, ahonnan indult, valóban át van itatva zenével, ezen a környéken Bartók is gyűjtött. Keszthely környékén bukkant a *Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok* kezdetű népdalra, amelyet hegedűre és zongorára is feldolgozott, s Szigeti Józseffel lemezre játszott. (Erről beszélt a költő a Magyar Rádióban 1983 karácsonyán.)

A zene és elsősorban Bartók iránt folyvást erősödő vonzalmát tovább erősítette Colin Masonnal való bensőséges baráti kapcsolata. Maradandó, szép versekkel gazdagította a huszadik századi magyar lírikusok Bartók-antológiáját, amelyről tanulmányt is írt *Bartók és a magyar költők* címmel. Életének drámajaként adott számot Colin Mason haláláról *Az idő foglya. Kettős rekviemjében* (a gyászmise másik tétele Fülep Lajosról szól). Ebben is uralkodó elem a reflexiókban megjelenített, oldott naplószerűség. A *Halálbírben* az elmúlás könyörtelenségével perlekedik esendő ember módjára:

*...Megroppannak a távol
tündöklő évei
A testvérré lett végtelent
hogy tudjam elveszíteni?*

*Az az álnok londoni tág ég,
a gyászhozó levél!
Hát ez lesz rólad is a végső
perc, ami bennem él?*

*Kinyitott rádióban
Purcell – a Te zenéd.
Igaz lett, mit a régi
fényképre írtál búcsúzó:
„Remember me, but ah! – forget my fate!”*

Bizonyára Fülep Lajossal és tanítványi körével való rendszeres eszmecsereik is elmélyítették gondolkodásmódját. Mintha modernebb kivitelben Szabó Lőrinc inkarnálnának némelyik versében, melyekben a létezés törvényeire következtet a természeti jelenségekről (*Csak mi*), s a jelenbe visszajátszatja a múlt fájdalmas felsebző emlékeit. Egyik legszebb versében, a *Hol apám született*-ben döbbenetes erővel fejezte ki a hiányt és a végesség fájdalmát:

*Hol apám született:
nincs meg a falu neve.
Abonnét ágaskodva nézte,
bogy táncoltatják odakünn a medvét,
nincs meg a mobos kapu.
Kisöccse, ki 65 éve
porban játszódni itthagzott,
kőnehéz lábbal vonszolódik
felém az udvaron.
Kalap alól, balánték szögletén, a
megörökölt ráncok közül
néz rám a messze távozott
kék-barmatos szeme.*

*Az árok még talán a régi,
de nem nézem az utcai palánkot
félek előtte látni újra
öreg bátyám, a hajdani huszárt,
ahogy vonagló, reszketeg állal
indul utolszor ölelni anyámat.*

Két olyan tulajdonságát említeném, amelyek nagyon hiányoznak mai irodalmunkból. Az egyik: elfogulatlan értéktisztelet, a másik: pártatlanság. Esszéi, tanulmányai, bírálati azt bizonyítják, elismerő véleményét vagy bírálatát nem világnézete, hanem ízlése és művészi érzéke és hite szerint alakította. Ezért írhatott meggyőzően pályatársairól, akik közül manapság többen is a front ellenkező oldalára kerültek (többnyire nem saját jószántukból), s ezért tájékozódott minden megkötöttség és preconcepció nélkül a világirodalomban, amelyből ugyanúgy hódítóként tért meg, mint a Nyugat nagy nemzedékének tolmácsolói. A különbség az, hogy Fodor András számára az eredeti mű hiteles, szövegű átültetése épp oly fontos volt, mint hangulatának visszaadása. Az ő közvetítésével fedezhettük föl Robert Southwell angol lírikus (1561–1595) kivételesen szép karácsonyi költeményét (*E kisdéd*), skandináv és finn költőket, kiváló tolmácsolója volt a lengyeleknek, kivált Tadeusz Rozewicznek, antológiát lehetne összeállítani bolgár költők általa fordított műveiből, s még azok az orosz-szovjet lírikusok is „megszépültek” keze nyomán, akiknek költő voltáról

esetleg kétségeink lehettek. (Ez esetben nyilván válogatásainak is érdeme, hogy meggyőző a fordított tehetségéről. Igazán élményszerű Scsipacsov *Kékellik a tó színe...* kezdetű verse az ő magyarításában:

*Kékellik a tó színe, köd kel,
barmat lepi völgyek ölét,
augusztusi csillagözönnel
dől rájuk az esteli ég.*

*A föld szerelmes a tóba,
ráhajlik az ég, leragyog,
ám tükre szilánkra zuzódva,
nem gyűjtheti össze sebogy.*

Noha halvány ironia a tapad a „megszállott” jelentéséhez, Fodor Andrásról bízvást elmondhatjuk: a művészetek megszállottja volt, a szóé, zenéé és a képeké. (Szó, zene, kép című kötete 1983-ban jelent meg.) Önvallomásos esszék sora, amelyekből feltárul, hogy ifjúságától kezdve rajongott a versekért, biztatói remek érzékkel irányították olvasmányait (József Attila, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, majd egy nagy élmény: Illyés Gyula, akitől saját használatra kézírásos gyűjteményt állított össze), majd ízlésére hagyatkozva felfedezte arra érdemes pályatársait, az újholdasokat, aztán Kormos Istvánt, akiről több találó esszét írt, Hernádi Gyulát, kinek „újtját” tanulmányában írta le, Kalász Mártont (költészetéről írt elemzése nagyszerű megfigyelésekben bővelkedik) és a többieket, köztük fordítókat, akik hozzá hasonlóan gazdagították költészetünket, s személyes és irodalmi találkozásainak nyomán néhány külföldi íróról is képet rajzolt. Valamiképp azonban bárkiről és bármiről írt is, *magyar* író maradt, elkötelezett magyarsága szinte minden írásában megmutatkozott. Még abban is, amelyben *Richtert ballgatva* adott számot benyomásairól. Mert a fenomenális zongoraművészt hallgatva is az volt számára a legfontosabb, miképp szólaltatta meg Bartókot. S ugyanilyen felfedezői lelkesedéssel fogadta és méltatta a „hazatérő” zeneszerzőt, Ligeti Györgyöt, s adózott tisztelettel Sándor Judit énekművészetének.

Csak néhányat idéztem zenei tárgyú írásai közül (de ugyanígy tehettem volna például Egry Józsefet idéző esszéjével kapcsolatosan is). Azt szerettem volna bizonyítani, hogy kitűnő ízlése volt. Könnyű elválasztani a baráti méltatásokat az értékőrző esszéktől, amelyekből szép és tanulságos válogatást lehetne (kellene!) közre adni, hogy nem halványuló értékeinkre irányítsák a figyelmet, s megtanítanak hűnek lenni szülőföldünkhöz. „Valahol ott kezdődött bennem – *A hazai táj igézete* című vallomás Pusztaberényre emlékező része ez – az elszánás, hogy csak azért is a messi szépség, az emberség, az igazságtevő hősiesség példáit kövessem.”

Május 22.

Az étellel szembesülve sokszor menekülésszerűen idézte vissza gyermekségét, ifjúkorát, mint a védettség jelképét. Pünkösdhöz közeledve (amikor e sorokat írom, egy hét választ el az ünneptől) gyakran lapozom fel *Pünkösdi birkák* (1989) című kötete ide vágó versét:

*Minden tavasszal újra élem
a reggel gyönyörét:
a lucfenyőt, a kertek magasában,
keserves, bosszú, boldog szaggatással
burukkolnak a gilicék.*

*És fölcsattan a gyermekének,
fölbúg az orgona:
– Jövel szentlélek! Vigyél el a nyárba,
hol égit a játék palotája,
szabadság otthona.*

*Már jön értem apám az állomásról,
futok elébe ki, –
a kanyarból is látom szívdobogva:
örömet ír felém a sétabotja,
föl-fölbuktatja, lengeti.*

„Kilépni önmagunkból” – meghatározó, egész költészetét átható eszménye volt, hogy felröpülhessen „szavak, színek bizsergő szárnyain”. Felröppenni a rúttól, a rossz fölé egy idilli világba, ahonnan rácsodálkozhat a világ szépségére és kiküzdheti a vágyott egyensúlyt, amelyet kora nem kínált, de ő megtalálta a módját, hogy költészetében közel férközhessen hozzá. „Napok, hetek évszakok, évek” rakódtak egymásra emlékeiben, de szívósan küzdött azért, hogy „a múlás rétegei alól” kibányássa azt a csodálatos, békés birodalmat, amelynek sejtelmét Alain Fournier érzékeltette *Az ismeretlen birtok* című regényében. Küzdelmes, hányatott időszakokban újra meg újra beléptetnek az írók e kertbe, ahol nem ismerik a durvaságot és embertelenséget, s ahol a jelent mindig megszépíti a múlt, mint a *Vedata* látomásos zárlatában:

*...fönt az ajtóból az asszonyok
nézik a kert nyugalmas lombedőit,
s az ég narancs-ballonján fönnakadva
megálmodják a gyerekek nyarat.*

A „Beethoven testamentumának” szánt Az utolsó szonáták hangulatát idéző költeményben úgy mutatja a zeneköltőt, mint aki „fogta a foghatatlant”, s a rá nehezedő „névtelen súlyokból pillért emelt”. A java költőknek – Fodor Andrásnak is – ilyesmi a célja. A sárból, vérből, a menny látomásából pillért emelni. Ebben a hatalmas versben fogalmazta meg azt a vágyát, amelyet ugyan Beethoven fogalmaz meg, de az ő személyes törekvései is volt: „testvérnek” lenni, azaz osztozni az emberekkel, megosztani velük a reményeit, fájdalmait, megtámasztani őket az élet súlyaitól nyomasztva súlytalanul élni.

*Csak tisztán, egyszerűen, abogy
mélységből fölfelelve
kimondtam: Credo! Credo!
Abogy a fimamentum*

*vak kárpitján szikrázva lüktető
füzérékkel kiraktam
a megváltódás csillagjegyeit.*

Többször is említettem Fülep Lajos nevét, aki a Széher úton sétálva kifogyhatatlan szenvedéllyel érdeklődött a szűkebb és tágabb világ jelenségei iránt, s peripatetikus módszerrel nevelte a köréje gyűlt fiatalokat. A pedagógiai érosz Fodor Andrást is jellemezte: rendszeres összejöveteleire jeles nemzedéktársait és tehetséges fiatalokat hívott meg. „Tied az idő” – írta *Nyugodj meg!* című versében, és egész működése annak bizonyítéka, ha figyelmesen, elfogadva élünk, újra meg újra átélhetjük a „visszahozhatatlant”, a lét legmegragadóbb pillanatait. Amint a *Zsoltárban* írta:

*Igen, tudom, az orgonát
szétroncsolta a háború.
Nem nézem meg, mi lett belőle.
Hadd szóljon bennem úgy, ahogy rég:
bullámzó kettős billentyűsorok,
fogantyuk porcelán gombái mellett
jobbra-balra
ott álltunk.
Pap Jóska meg én
Felröptetve a kotta vakírását,
tulharsogva a sípok libegését,
fujjuk a dallamot előre,
két stiglic-torku kerub.
Hangunk meredeken vetődő szárnya közt
lebunyt pillákkal imbolyog,
száll
Mesterünk feje.
Igaz, tudom, a háború!
Elakadt melle fujtatója...*

Elakadt. De az orgona szárnyaló hangjának és az ének szárnyalásának emléket a háború sem semmisítheti meg. S amíg élünk

*Fujjuk, hogy amit akkor
két barsány hang zenéje
egymást röpitő szárnyon írt
az égre,
lantban, hegedűben
cimbalmi zengésben
Magasztaltassék!*

Úgy tudom, a Balatonban kapott szívrohamot. A végtelen befogadta hűségese fiát.